

ŽARIŠČE

Pozabljeni junaki

IVO JEVIKAR

Na letošnji mogočni proslavi v spomin na bazoviške junake je bil 12. septembra pred spomenikom na gmajni, verjetno zaradi opozorila v pismu, ki ga je objavil Primorski dnevnik nekaj dni prej, ob ustreljenih narodnjakih Ferdu Bidovcu, Franu Marušiču, Zvonimirju Milošu in Alojzu Valenčiču vsaj omenjen še Anton Gropajc. Ta družinski oče, kmet iz Drage pri Bazovici, si je zaradi vsega hudega, ki ga je doživel med preiskavo, v zaporu Regina Coeli v Rimu vzel življenje 16. junija 1930, torej pred samim I. tržaškim procesom. Upravičeno lahko velja za peto bazoviško žrtev.

A takih žrtev je bilo še nekaj. Umrli so po zaporih in konfinacijah. Od najmlajšega, »črnega brata« Mirka Brezavščka iz Gornjega Cerovega, ki je zaradi policijskega mučenja umrl 21. januarja 1931, preko konfiniranca Viktorja Repulusa, ki je umrl 15. aprila 1931 na otoku Lipari, do manj znanih žrtev II. tržaškega procesa: Slavko Škamperle je med preiskavo umrl v koronejskih zaporih v Trstu 15. avgusta 1940, Edi Mlekuž v koronejskih zaporih 7. februarja 1942, Adolf Uršič v umobolnici za kriminalce v Aversi, Andrej Čok med prestajanjem kazni v zaporu v San Gimignano 5. maja 1942, Jakob Semec med prestajanjem kazni aprila 1943 na Pianosi. Seznam gotovo ni popoln, in še za te žrtve, ki so sicer zabeležene v zgodovinskih knjigah in pričevanjih, ni lahko najti točne podatke. Več zapornikom se je zaradi mučenja zatemnil um.

Teh junakov se malokdaj spominjamo, ali pa sploh ne, kot se premalo spominjamo tudi umora Lojzeta Bratuža, saj bi se spodobilo, da počastimo njegov spomin na vsako obletnico krute smrti.

Pa tudi seznam tistih, ki so bili formalno obsojeni in usmrčeni, v našem zgodovinskem spominu ni popoln. Vsi vemo za istrskega Hrvata Vladimirja Gortana, za štiri ustreljene pri Bazovici po I. tržaškem procesu in za pet ustreljenih (Viktor Bobek, Ivan Ivančič, Simon Kos, Pinko Tomažič in Ivan Vadal) po II. tržaškem procesu na Opčinah.

Zgodovinarica Milica Kacin Wohinz je v knjigi Primorski upor fašizmu 1920-1941 (Ljubljana 2008), katere soavtorica je Marta Verginella, jasno opozorila, da spada med žrtve predvojnega primorskega antifašizma tudi pet v Rimu obsojenih in 24. oktobra 1942 v tamkajšnji trdnjavi Forte Bravetta ustreljenih primorskih obveščevalcev iz Jablanice. To so bili Anton Gržina, Vincenc Hrvatina, Josip Rojc, Franc Vičič in Josip Žefrin.

Med žrtve boja zoper raznarodovanje, fašizem in nacizem pred začetkom vojne v naših krajih pa sodijo še koroške in primorske žrtve nacistične represije zaradi atentatov na železniške proge v Italiji in nemškem rajhu leta 1940. Nanje je prvi podrobno opozoril zgodovinar Tone Ferenc v knjigi Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940 (Ljubljana 1977).

Vrhovno sodišče nemškega rajha je 25. julija 1941 v Celovcu izreklo šest smrtnih kazni, 4. novembra 1941 pa so bili v Brandenburgju pri Berlinu obglavljeni Martin Čemernjak, Engelbert Glitzner, Anton Ivančič, Franc Ivančič, Franc Knez in Konrad Lipuš. Član njihove skupine Franc Melcher je 13. septembra 1943 umrl v bolnišnici v Celovcu. Pozneje so bili usmrčeni še trije sodelavci sabotažne skupine: Killian Schauss je bil obglavljen junija 1942 na Dunaju, Anton Tuder je izgubil življenje 27. avgusta 1942 v taborišču Gusen, Josef Leitner pa je bil usmrčen 2. junija 1943. Brez sodbe so nacisti ustrelili še tri vpletene v sabotažne akcije: Lavoslav Planišček (rojen v Pevmi) in Nikolaj Loncner sta bila ustreljena v Dragi pri Begunjah 30. decembra 1941, Karel Širok (rojen v Šmartnem) pa 2. januarja 1942 ravno tam.

O teh žrtvah imamo zdaj na voljo tudi obsežno delo, ki se naslanja na raziskave v arhivih različnih držav in je izšlo prejšnji mesec na Dunaju: Gegen das "Dritte Reich", Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slowenien 1938-1940 (Proti Tretjemu rajhu, Sabotaža in odporništvu, ki je preselilo narodnostne razlike, v Avstriji in Sloveniji v letih 1938-1940). Napisal ga je na Dunaju živeči koroški zgodovinar in časnikar Peter Pirker (roj. 1970). Na koncu knjige grenko ugotavlja, da so njihova imena v Avstriji skoraj pozabljena. Koliko pa jih poznamo Slovenci?